

NOBILITACE TADEÁŠE HÁJKA

JOSEF SMOLKA

Staroměstský rodák Tadeáš Hájek (1526–1600) je v dějinách naší vzdělanosti bezesporu nejvýraznější postavou 16. století. Jako lékař vydal českou verzi Mattioliho herbáře a dostal se až do služeb vídeňského císařského dvora¹, jako astronom pronikl na evropskou scénu hlavně svým spisem o nově roku 1572, ale i svou korespondencí a přátelstvím s tak významnými postavami jako byl Philipp Melanchton, Andreas Dudith či Tycho Brahe. Byl i autorem poměrně velkého počtu tištěných spisů. Tadeáš Hájek se tak řadil mezi tehdejší české elity a bylo jen otázkou času, kdy se začne ucházet o formální potvrzení této skutečnosti, jakou byla např. nobilitace. Hájek byl zřejmě velmi ctižádostivý, takže se o pocty začal ucházet již v době, kdy v učeném světě ještě mnoho neznamenal, přesto však byl v tomto směru aktivní.

V hájkovské literatuře nebylo téma jeho nobilitací dosud systematicky zpracováno. Dosavadní údaje jsou roztržštěné, nejednou si protirečí, nejsou zdokladovány a především jsou neúplné. Následující studie si proto klade za úkol shrnout a utřídit dosavadní známá fakta, kriticky je přehlédnout, doplnit materiálem, který zde bude poprvé uveřejněn, a zařadit je do historických kontextů, které heraldická literatura často přehlízí.

1

Hájkovy první nobilitační snahy jsou spojeny – jak ukazuje následující materiál – již s počátkem roku 1552. „Registra majestatuov najjasnějšiho knížete a pána, pana Ferdinanda římského, uherského českého etc. krále...“, která počínají rokem 1545, obsahují následující zápis:²

¹ Bližší údaje o něm nejnověji Smolka, Josef: Postavení T. Hájka jako lékaře na císařském dvoře. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 48, Fasc.2, 2008, s. 11–32, kde je obsažena i další literatura.

² Národní archiv (NA), fond Salbuchy (Sal), kn. 285, fol. 215.

„List erbovní do Čech etc. dán jest Jiříkovi Ursynovi, Janovi Labuškovi, Vítovi Flaviusovi a Tadeusovi Hájkovi, aby se z Vlodaře psali. Totiž štít na dvě napříč rozdělený, spodní polovice žluté neb zlaté barvy a vrchní modré neb lazurové, v kteréž od spodku černá ostrev se třemi suky a na ní papoušek s péry s červeným otcáskem, kteréhož púl až pod křídla do vrchního pole drže prsten zlatý s kamenem rubínem, k pravé straně obráceny jsou. Nad štítem kolčí helm, na kterémžto přikryvadla s rozletitými feflinky žluté nebo zlaté, a modré neb lazurové barvy s obou stran téhož štítu potažené dolů visí. Nad helmem točenice týchž barev, z kteréžto dva rohy bůvolové napříč na dvě rozdělená, pravého spodní polovice žluté neb zlaté a levá a vrchní polovice modré neb lazurové barvy, tolikož levá polovice od spodku žluté neb zlaté, vrchní pravá modré neb lazurové barvy procházejí, mezi kterýmižto tři péra pstrousová a jedno podle druhého různě totiž z pravé strany modré neb lazurové, a z levé strany žluté neb zlaté, prostřední pak péro týchž dvou barev stojí se vidí. Jakožto všecko s vtípem umění a mistrovství etc. ut supra. Tomu na svědomí etc. dán na hradě našem pražském v úterý po svatě Přišce Léta P. 1552.“

Především upřesněme, že svátek sv. Prisky, což byl staročeský tvar jména panny a mučednice 1. století sv. Priscilly, kterou údajně pokřtil ještě sám sv. Petr, připadl v přestupném roce 1552 na pondělí 18. ledna, takže příslušné nobilitační rozhodnutí bylo provedeno k 19. lednu 1552. Zápis do zmíněných register je standardního typu: obsahuje jména nobilitovaných osob, popis erbu a závěrečnou dataci. Není výslovně uveden stupeň nobilitace, šlo však jen o stupeň nejnižší, o prosté erbovní měšťanství – povýšení do rytířského stavu muselo být spojeno se zvláštním právním aktem, přijetím do tohoto stavu na sněmu a se vznikem tzv. příznání či reverzu k zemi a stavu, což bylo písemné prohlášení loyality nově nobilitovaného.³

Císařským majestátem se tedy staly čtyři výše jmenované osoby držiteli erbu, erbovními měšťany, což je případ, který je v naší literatuře dobře popsán: „...panovník ... nobilitací odměňoval nejrůznější zásluhy, případně povyšoval do šlechtického stavu nebo uděloval erb osobám většinou měšťanského původu... Udělení erbu bylo tedy v 16. století předpokladem pro přijetí do rytířského stavu, avšak většina nobilitovaných o přijetí nežádala. Tak se vytváří v městech skupina obyvatel, která je podřízena měšťanskému právu a zároveň užívá erb a predikát. Kromě měšťanů dochází též k nobilitaci svobodníků, úředníků, duchovních, lékařů, členů universit a vojáků, avšak měšťanstvo má v tomto období značnou převahu“.⁴

³ Detailně analyzoval tento proces Klecanda, Vladimír: Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty. Časopis archivní školy VI, 1928, s. 1–125.

⁴ Michal Fiala v publikaci Fiala, Michal – Hrdlička, Jakub – Županič, Jan (edd.): Erbovní listiny Archivu hlavního města Prahy a nobilitační privilegia studentské legie roku 1648. Praha 1997, s. VIII–IX.

V souvislosti s výše uveřejněnou nobilitací vzniká řada dalších otázek: kdo byly tři osoby, které s Hájkem figurují v erbovním listu; bylo to náhodné seskupení nebo tyto osoby něco vnitřně spojovalo; čím se zasloužily, že je panovník nobilitoval; kde se vzal predikát z Vladoře; kdo byl autorem návrhu erbu a co na něm symbolizovalo hodně neobvyklé vyobrazení papouška, ale i řada dalších. Zodpovědět všechny tyto otázky není snadné, určitý materiál se nám přesto podařilo shromáždit.

Hned v několika pramenech jsme mohli identifikovat první osobu, jíž byl Jiřík Ursín. Zikmund Winter uvádí, že byl v r. 1542 správcem školy v Jaroměři, kde měl konflikt. Z jeho textu, který dále otiskujeme,⁵ protože o jeho osobě i o erbu leccos vypovídá, můžeme usuzovat, že pocházel patrně z východních Čech, že byl určitě o něco starší než Hájek a že kdysi studoval na pražské universitě.

V časové posloupnosti je dalším pramenem k Ursínově osobnosti dílo básníka Martina Rakovského (1535–1579).⁶ Rodák ze slovenského Turce studoval v r. 1556 v Praze, kde se brzy dostal do Hodějovského a Kolínova humanistického kruhu. Jemu věnoval z vděčnosti i svou sbírku „Elegiae et epigrammata“. V jejím popředí figuruje báseň věnovaná Jiříkovi z Vladoře, „*veřejnému prokurátorovi v Praze*“, která zní v pěkném časoměrném překladu následovně:

*Žartovný Juraj, sršiaci vtípom a obratný rečník,
ktorého úsmevný život nenechal starcom sa stať,
čo ťa tak významným robí, že básnici slávia ťa v básňach,
že sa o tebe vraví v meste i v miestnostiach škôl?
Sťa by si v celom meste sám bol prokurátorom,
sťa by sa lahodnou rečou v meste ti nerovnal nik.
Pečlivosť tvoja ťa stavia nad iných prokurátorov,
a či, hoc nadanie majú, chýba im pôvab a vtíp?
Čokoľvek je to, čo dvíha ťa hore a pre čo ťa pevci
oslavujú, to, dľa mňa, nemožno za chybu mať.*

⁵ „Roku 1542 v Jaroměři zavřen byl správce školní Jiřík Ursin šatlavou. Při náboženství v kostele činil totiž rouhání a ode mše ucházel; když pak farář vyzval konšely, aby toho způsobu neřády zastavili a trestali, Ursin napsal faráři ceduli pohrůžlivou, začez dán do šatlavy. Seděl tu jen dvě hodiny, ale to ho tolik zamrzelo a pohoršilo, že stav se potom po časech měšťanem v Hradci Králové a zjednav sobě erb a přídomek „z Vladoře“, v r. 1551 bývalé konšely jaroměřské pro ono uvěznění k soudu komornímu pohnal. A propadl (r. 1552) v tom soudě hlavně z té příčiny, že je vinil teprv teď, když erb sobě zjednal, což mu platno být nemůž, neboť když ho zavřeli „toho času služebníkem a náhlebníkem jich jest byl ... Marně dokazoval Ursin svědectvím mistrů Pražského učení, že oudové universitní jsou od jiných služebníků rozdílní a že svobod svých užívají“. Winter, Zikmund: Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Praha 1901, s. 201. Autor tedy posunul jeho nobilitaci neprávem o rok vpřed.

⁶ O této osobnosti blíže srv. Okál, Miloslav: Martin Rakovský et ses sources Antibes. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Graecolatina et Orientalia IV, 1972, s. 33–122, nebo později Hudaček, Matúš: Martin Rakovský. Seminárny práce na Inštitutu histórie filozofickej fakulty Prešovskej univerzity 2007/08.

Báseň nebývá v historických studiích jako pramen příliš obvyklá, zde má však velkou vypovídací hodnotu. Dozvídáme se z ní nejen o Ursínově naturelu a schopnostech, jak je viděl jeho mladší kolega, ale i o tom, že od doby svého působení v Jaroměři výrazně společensky postoupil a dosáhl významného postavení v Praze.⁷ Navíc je dokladem toho, že Jiřík Ursín patřil do Hodějovského kruhu,⁸ k němuž patřil i Hájek⁹ – zřejmě se osobně znali a jejich společné úsilí o získání erbů nebylo asi náhodné. Navíc se vtírá myšlenka – ta bude ovšem potřebovat dalšího ověření – zda inspiraci k tomu, aby se ucházeli o nobilitaci, jim nedal sám Hodějovský, který se o své humanisty doslova otcovsky staral: „*Díky svému úřednímu postavení měl Hodějovský přístup i k nejvyššímu kancléři království českého Jindřichu z Plavna, který také spolupůsobil při udělení erbů a titulů Hodějovského chráněncům*“.¹⁰ Z hlediska panovníka, který je uděloval, bylo ještě významnější, že mu Hodějovský osvědčil svou věrnost v kritickém roce 1547¹¹. Navíc se nabízí i otázka, zda Hodějovský ze své vysoké funkce, místosúdiho u zemských desek¹² Ursínovi k místu ve svém úřadě nepomohl, podobně jako to udělal v několika dalších případech. Ursínova nobilitace je ale spojena s komplikací – vysvětlit podivnou časovou souslednost ale nedovedeme. Vedle námi výše citovaného zápisu z 19. ledna 1552 se uvádí, že už 4. ledna, tedy předtím, byl na sněmu přijat do rytířského stavu.¹³ S tím harmonuje, že v r. 1556 je zmiňován již jako jeho relator.¹⁴ I v dalším se jeho dynamičnost projevila znovu: už v r. 1562 dochází k polepšení jeho erbů.¹⁵

V případě druhé osoby z nobilitované čtveřice, u Jana Labušky, byla už identifikace složitější. Jeho příjmení se v běžných historických pramenech nevyskytuje,

⁷ Prokuratora Jiříka Ursína a jeden z jeho případů z r. 1567 identifikuje katalog fondu Česká finanční prokuratura 1250–785, sv. III. Praha 1971, sign. 37/57, č. 1.

⁸ Z tohoto hlediska stojí za povšimnutí, že v příslušném, 5. svazku „Rukověti humanistického básnictví“ heslo našeho Ursína chybí – nebyl zřejmě tvůrčí typ a nezáslužil.

⁹ Hájkovi věnuje Rakovský ve své sbírce rovněž báseň, obrací se k němu jako k astronomovi, přeje mu, aby studoval hvězdy a dělal z nich dobré předpovědi, ne jako Šud. To je narážka na pražského universitního profesora Václava Šuda z Domanína, který v této době předpověděl, že Čechy napadnou žaby.

¹⁰ Martínek, Jan: Jan Hodějovský a jeho literární okruh. Praha, s. a. strojopis Knihovny Ústavu pro klasická studia AV ČR, přír. č. 46.224, s. 40.

¹¹ Srv. tamtéž, s. 34–39.

¹² Tuto funkci Jana Hodějovského st. v letech 1537–1555 potvrzuje a náplň jeho funkce přináší Burdová, Pavla: Úřad desek zemských. Sborník archivních prací 36, 1986, s. 330.

¹³ Klecanda, V.: Přijímání do rytířského stavu, s. 92–93.

¹⁴ Edice Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, II. sv., 1546–1557. Praha 1880, s. 714, uvádí, že Ursín byl na sněmu v r. 1556 mezi „relatory z rytířského stavu“; podobně v r. 1557, tamtéž, s. 811. Stejně tak i později, např. v r. 1561, 1565 a 1567, tamtéž, III. sv., Praha 1884, s. 74, 251 a 388.

¹⁵ NA, Sal, kn. 187, fol. 75v–77v, registruje Ferdinandovo „Polepšení erbů bratřím etc. Ursinům“, v němž se Jiříkovi a Václavovi dostává „erb neboližto obdarování vladycví“ datované v pondělí po neděli postní Oculi, tedy 2. března 1562. Erb se mění, papouška nahrazuje „půl nedvěda sedícího“.

objevuje se však jako přísedící ve dvou divadelních hrách Ladislava Stroupežnického, které čerpají svůj námět z Kutnohorska druhé poloviny 16. století. Je to „Cech panen kutnohorských“ a „Paní mincmistrová“. Na základě toho je ovšem obtížné posoudit, zda se jednalo skutečně o historickou osobnost.¹⁶

Třetí osobu jsme našli opět ve studii o zemských deskách, je tu zmiňován Vít Flavín z Rotenfeldu, který zde pracoval v letech 1558–1586 jako tzv. taxátor,¹⁷ můžeme předpokládat, že se jedná o tutéž osobu. Zdá se tedy, že už nejde o náhodu, vedle Ursína je tedy Flavín další osobou spjatou s úřadem zemských desek (i když doloženu ji máme až pro pozdější léta), o Hodějovského ruce lze v této věci už sotva pochybovat. Vít Flavín byl pak nobilitován spolu s ingrosatorem tzv. menších desek Mathiasem Walwem, s predikátem von Funkenstein – takže asi rovněž podobně.¹⁸ I Flavín byl později, v r. 1561, do rytířského stavu přijat.¹⁹

Z této profesně spjaté skupinky se vymyká poslední z nobilitované čtveřice, Tadeáš Hájek. V době, kdy byl nobilitován, byl ještě velmi mlád, bylo mu přesně 25 let a 3 měsíce,²⁰ a o nějakých zásluhách mohla být těžko řeč, je patrné, že musel mít silnou podporu. Vždyť Hájek zatím ještě ani nedokončil svá studia: v r. 1550 se stal na pražské univerzitě bakalářem a teprve 3 měsíce po nobilitaci, 29. dubna 1552, mu byl udělen tamtéž titul mistra svobodných umění. Není bez zajímavosti, že bakalářskou zkoušku dělal u děkana fakulty Matyáše Dvorského, který mu tuto hodnost také předával, a mistrovskou zkoušku před čtyřčlennou komisí, v níž byl znovu Dvorský,²¹ o němž budeme mluvit ještě v dalším textu. Okolnosti, za nichž mladý Hájek o nobilitaci usiloval, nejsou zcela jasné. Můžeme se ale domnívat, že inspirací mu byla řada osobností, s nimiž se seznámil v Hodějovského kruhu humanistů, z nich byli nobilitováni všichni významnější. Čtveřice, která podala žádost o nobilitaci (ta se bohužel nenašla), nebyla úplně sourodá. Důvod hromadného podání interpretovali někteří z mých konzultantů jako snahu o ušetření peněz na poplatku, nejsem si však jist, že je to vysvětlení zcela výstižné.

Mladý Hájek je v naší čtveřici uváděn na posledním místě, což zřejmě znamená, že to nebyl on, kdo byl iniciátorem žádosti o nobilitaci. Byl k erbů a predikátu

¹⁶ Několikrát zmiňuje toto příjmení na Kutnohorsku ve svých Pamětech Mikuláš Dačický z Heslova, a to k roku 1597, 1604, 1615, 1620, 1622, 1623, 1625.

¹⁷ Burdová, P.: Úřad desek zemských, s. 349. Matoucí jsou přitom však dva různé predikáty. Že by se Flavín toho vladařského vzdal, podobně jako to učinil i Hájek?

¹⁸ Srv. von Doerr, August: Der Adel der Böhmischen Kronländer. Prag 1900, s. 32.

¹⁹ Klecanda, V.: Přijímání do rytířského stavu, s. 97–98.

²⁰ Vycházíme přitom ze zjištění, že se narodil 1. října 1526, srv. Smolka, Josef: K datu narození Tadeáše Hájka. Dějiny věd a techniky XXXIV, 2001, s. 271–278.

²¹ Blíže o tom srv. Svatoší, Michal: Tadeáš Hájek z Hájku a pražská univerzita. In: Tadeáš Hájek z Hájku. K 400. výročí úmrtí, red. Pavel Drábek. Praha 2000, s. 25. Je zde jen jedna drobná nepřesnost: autor označuje Dvorského v souvislosti s Hájkovou bakalářskou zkouškou predikátem, který mu v té době ještě nepatřil.

přiját ostatními nebo dokonce jen prvním ze jmenovaných – bylo to tzv. erbovní strýcovství. Za těchto okolností je možné mít za jisté, že Hájek neměl možnost spolurozhodovat o obsahu uděleného erbu, stejně jako o volbě predikátu, obojí se předkládalo jako součást žádosti – a oním žadatelem byl nepochybně Ursin.

Nejasné je rovněž, proč tato čtveřice dostala predikát „z Vladoře“. Ten se u tohoto typu nobilitací volil poněkud jinak než u držitelů zemskodeskových statků, kteří přijímali přídomek podle nějakého objektu, domu, dvora, tvrze či hradu. U nobilitace, které se účastnil i Hájek, byla volba predikátu mimo tyto možnosti a tak se hledala inspirace ve jménech kopců, řek a potoků, ale také ve jménech měšťanských domů či podle pomístních názvů. Název „Vladoř“ se zdá být zkomoleným „Vladař“ – to je dominantní stolová hora v západočeských Žlutic: údaje o našich nových držitelích erbu ukazují spíše na východní Čechy a tak je to nejasné. Ursin (jehož rodiště však neznáme) užíval tohoto predikátu, jak jsme viděli, důsledně – i později v rytířském stavu. Zato u Hájka nemáme o jeho použití ani jeden doklad. V r. 1553 vydal dva tištěné spisy. V prvním, latinském, který se zabývá příčinami hlavních kalamit minulých let, je podepsán jako „*M. Thaddaeus Nemicus Pragenus*“, tedy jako mistr s příjmením v latinizované formě, jehož užíval za mladých let (spis je věnován Vilémovi z Rožmberka a doplněn Kolínovým epigramem věnovaným Hodějovskému). Druhý spis, minucí a pranostika na rok 1554, je psán česky, byl to překlad latinského textu Petra Proboštského z krakovské univerzity, autor překladu a vydavatel je podepsán rovněž česky, jako „*M. Thadeáš Hájek*“.²² To byly dva případy, kdy měl Hájek možnost podepsat se jako autor s novým predikátem, ale nevyužil jich.²³ Není tedy zcela jasné, zda se s takovýmto přídomkem ztotožnil a zda nezačal usilovat o nový.

Určitým problémem jejich erbu je centrální symbol papouška, který se do této doby na našich erbech příliš často nevyskytoval: jako exotický pták nemohl být v Čechách ani příliš znám. Přesto jej dostal – pokud se nám podařilo zjistit – u nás jako první do erbu už v r. 1509 děd Jakuba Krčina. Byl to zelený papoušek v modrém štítě (a teprve později jej Jakub rozmnožil o štiky a kapra). V listopadu 1549, jej dostal od Ferdinanda I. staroměstský rychtář Pavel Žipanický z Dražice (?–1572).²⁴ Byl to červený papoušek, který sedí na modré ratolesti a v zobáku drží zlatý prsten s rubínem. Nobilitací tehdy v Praze příliš nebylo a tak měla tato událost na Starém Městě určitě širší ohlas. Hájek se někdy koncem r. 1549 či počátkem roku 1550 vrátil ze studií z Vídně a jistě se o této

²² Oba spisy figurují ve výstavním katalogu Zdeňka Horského a Emmy Urbánkové s bibliografií Tadeáš Hájek z Hájku. s. 1., s. a. [Praha 1975], s. 22–23.

²³ Na obdobnou skutečnost, tj. nepodepisovat se s přídomkem, „což byla v té době věc dosti neobvyklá“, upozorňuje u mladého Hodějovského, který byl rytířem, Martínek, J.: Jan Hodějovský, s. 126.

²⁴ Toto jméno obsahuje i Epistola nuncupatoria věnovaná arciknížeti Maxmiliánovi, budoucímu císaři Maxmiliánovi II., a otištěná v úvodu Hájkova Herbáře. Je uvedeno za pány a rytíři jako první měšťan a konšel, který přispěl na vydání tohoto spisu.

novince hned dozvěděl.²⁵ Do jaké míry však tento případ ovlivnil volbu erbovního symbolu naší čtveřice, zůstává otázkou.

Nobilitace z roku 1552 byla tedy zřejmě případem, který se někdy nazývá prostým šlechtictvím. To mohl udělovat jak panovník, tak i jím pověřeni šlechtici a osobnosti, obdařeni císařem titulem „comes palatinus“ – palatinové, či pověřené instituce (např. univerzity). Touto cestou dosahovali povýšenci nejnižšího stupně šlechtictví a neměli povinnost činit reverz k zemi. Takto nobilitovaný nebyl z pohledu soudobých právních norem příslušníkem zemských stavů a nemohl se „*podílet na vládě*“, nebyl tedy ani „*zodpovědný*“ a nemusel vykonávat „*přísahu*“.

2

Uplynuly dva roky a osm měsíců a Hájek, aniž bychom měli možnost přeciť si někde jeho jméno s „vladařským“ predikátem, se objevuje v registru Ferdinandových majestátů znovu. Bylo to natolik neobvyklé, ne-li až nemožné, že někteří z našich konzultantů začali o nobilitaci z roku 1552 pochybovat a hledat vysvětlení, proč k ní nedošlo. Prvou otázkou, zda nemohli existovat dva různí Tadeášové Hájkové, jsem musel odmítnout, stejně tak druhou, zda měl na zaplacení poplatku: o finančních problémech není v jeho rodině té doby nikde ani zmínky, naopak. Nemohl jsem ale stoprocentně vyloučit další navrženou možnost, totiž že Hájek od této nobilitace odstoupil: kdyby se tak stalo v době mezi vyhotovením konceptu, kde Hájek ještě figuroval, a mezi vlastním zápisem do register, který prováděl později písař, jenž by o tomto odstoupení nevěděl a koncept staršího data jen přepsal, mohlo by k tomu hypoteticky skutečně dojít. Je to konstrukce ale dosti krkolomná. Navíc si představuji, že akt odstoupení od králem poskytnutého privilegia by musel mít vážné důvody a pokud by nastal, byl by velmi výjimečný – a v příslušných kruzích by o tom jistě věděl kdekdo.

Ponechme tedy tuto otázku zatím dalšímu bádání a pohledme na další zápis v královských registrech.²⁶

„List erbovní do Čech etc. dán jest Tadeusovi Nemikovi jinak Hájkovi a Matyášovi Kuriusovi, strýcům Hájkům, aby se psáti mohli z Hájku. Totiž štít černé barvy na poli napříč rozdělený v spodní polovici štítu sedm štrychů pošikem k pravé straně od spodku obrácené, první, třetí, pátej a sedmý poslední žluté neb

²⁵ Renomovaný autor vyslovil názor, že Hájek měl ve štítě hrábě, srv. Král z Dobré Vody, Vojtěch: Heraldika. Souhrn pravidel a předpisů znakových. [Praha 1900], s. 157. Jde však zřejmě o omyl, ani pro jeden ze tří erbů, o nichž mluví tato studie, to neplatí. Publikace Sedláček, August: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, sv. 2. Praha 2001, s. 73, uvádí, že hrábě v erbu patřily Hájkovi z Tismic.

²⁶ NA, Sal, kn. 286, fol. 27v-28r.

zlaté, a druhý, čtvrtý a šestý černé barvy. V horní pak polovici štítu v černém poli koruna zlatá, a okolo kraje té koruny osm hvězd malých stříbrných se vidí. Nad tím štítem kolčí helm, na kterémžto poli přikrývadla neboližto fajrnochy žluté neb zlaté a černé barvy z obou stran potažené dolů visí. Nad tím nade vším dva buvolové rohy na poli rozdělené na první straně spodní polovice černé barvy, na levé pak straně spodní polovice černé, a svrchní polovice žluté neb zlaté barvy zhůru stojí, a mezi těmi rohy hvězdy žluté neb zlaté barvy. Jakožto všecko vtípem umění etc. Tomu na svědomí etc. Dán na zámku našem Poděbradech v pátek den povýšení svatého kříže léta etc. LIIII. Ut in forma comuni etc.“

Svátek „Povýšení sv. Kříže“ připadl v roce 1554 na pátek 14. září, akt proběhl v Poděbradech, Praha byla v této době zachváčena morem, a tak se do ní císařský dvůr neodvážil. Nositelem erbu se stala tentokrát dvojice, Tadeáš Hájek a Matyáš Kurius. Hájekovo jméno, uvedené na prvním místě, znamená, že Tadeáš Hájek byl iniciátorem a žádost podával. Dvorský-Curius (1520–1583) byl jeho examinatorem u bakalářské i magisterské zkoušky, stál tedy společensky mnohem výše, a tak je poněkud překvapivé, že figuruje až na druhém místě. Opět to naznačuje, že Hájek musel mít někde silnou oporu.

Vedle Tadeáše Hájka se tak v téže době objevuje jiná osoba, která se začíná psát s predikátem „z Hájku“. Byl jí profesor pražské university, který používal humanistické přezdívky Curius, odvozené od původního příjmení, jež bylo přeloženo do češtiny jako Dvorský.²⁷ Používal jí asi ochotně a téměř výhradně. Hlavní potíž je však v tom, že biografická informace o této osobě, kterou přináší Rukověť,²⁸ udává, že jeho vlastní jméno bylo Rozsypal, v řecké podobě Dapsilis. Vzniká tak neobyčejný konglomerát Curius – Dvorský – Dapsilis – Rozsypal. Jeho identitu dokazuje to výše zmíněná Rukověť, která cituje tři jeho tištěná universitní oznámení z r. 1576 a 1582 uložená ve Strahovské knihovně, kde je podepsán jako „*M. Mathias Curius ab Hagek*“.²⁹ Výše jsme se o něm zmínili jako o děkanovi artistické fakulty (1549–1550) a Hájkově examinatorovi, v pozdějších letech byl však Curius dokonce třikrát rektorem celé univerzity,³⁰ a to v letech 1559–1561, 1562–1572 a 1573–1582, tedy dlouhých 22 let. V poslední době byl poměrně často citován – zvýšenou pozornost k jeho osobě vyvolalo vydání manuálu,³¹ poznámek, které si vedl v souvislosti s výkonem své rektorské jurisdikce nad městskými latinskými školami. Ty se pak staly pro jejich bližší poznání přímo unikátním

²⁷ Toto příjmení nebylo na pražské univerzitě neznámé, v letech 1542–1545 byl jejím rektorem Jindřich Dvorský-Curius z Helfenburka.

²⁸ Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 2. Praha 1966, s. 94–95.

²⁹ Tamtéž, s. 95.

³⁰ Srv. Dějiny Univerzity Karlovy I (1347/8 – 1622), red. Michal Svatoš. Praha 1995, s. 294.

³¹ Srv. Beránek, Karel: Manuál rektora se jmény studentů zapsaných ve ztracené matrice Univerzity Karlovy v Praze v letech 1560–1582, 2 svazky. Praha 1981.

pramenem.³² Nositelem erbu dosud Curius ještě nebyl a tak je jeho snaha o dosažení nobilitace celkem pochopitelná.

Naprosto jinak tomu bylo u Hájka, který je tentokráte na prvním místě a tak je nutno předpokládat, že to byl on, kdo byl iniciátorem žádosti. Působil tehdy rovněž na univerzitě, již v r. 1553, tedy brzy po své první nobilitaci, se stal představeným koleje Karla IV. Viděli jsme, že měl erb i predikát z r. 1552 a tak důvody jeho nové nobilitační žádosti (ta ale nebyla nalezena) nejsou zcela zřejmé. Novým predikátem se však Hájek přihlásil ke svému rodnému, dnes už neexistujícímu domu čp. 252 na Betlémském náměstí, který nesl poetický název „*U zelených hájků*“. ³³ Text zápisu označuje „oba Hájky“ jako strýce. I když nemáme k této otázce více dokladů, zdá se, že nešlo o strýcovství pokrevní, ale jen o tzv. erbovní, ³⁴ co však bylo motivem uzavření právě takovéto aliance, nám není známo. V tištěných spisech nepoužil Hájek svého nového predikátu „*z Hájku*“ hned: ve spisku „Vypsání a vyznamenání jedné i druhé komety“ z r. 1556 se podepisuje ještě jen jako „*Mistr Thadeáš Hájek*“. Teprve až v r. 1557 oznamuje titulní list spisku „*Oratio de laudibus geometriae*“ poprvé, že byl sepsán „*a M. Thaddaeo Nemico Haykone ab Hagek*“. Proč trvalo tři roky, než Tadeáš použil nového predikátu, není však také jasné. Zato později figuruje nový predikát u jeho příjmení důsledně ve všech dalších spisech, a to doslova až do jeho smrti.

Nový erb je ve srovnání s předchozím naprosto odlišný. Jeho níže uvedená podoba byla graficky zachycena poprvé asi v r. 1562, kdy byl otištěn v Hájkově překladu Mattioliho herbáře, což je záležitost, k níž se ještě vrátíme, vedle toho existuje i zobrazení novodobé.³⁵ Exotický papoušek ve středu erbu zmizel a nahradila jej zlatá koruna s hvězdami a pruhovaný štít.

3

Dalším stupněm v nobilitačním řízení bylo přijetí mezi rytíře. Jeho dosažení však nebylo automatické: většina zůstala na úrovni prostého držitele erbu, rytířství dosahovalo už jen poměrně málo osob. Všechny naše zdroje se shodují v tom, že pokud k němu vůbec došlo, udělovalo se rytířství zpravidla až třetí následující generaci. Tak o tom mluví také i tehdejší zřízení zemské.³⁶ Zdá se

³² Několik studií k této otázce napsal Jiří Pešek, např. *Manuál rektora Curia-Dvorského: kniha záhadná. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 26, fasc. 1, 1986, s. 97–121; nebo *Univerzitní správa městských škol latinských v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století, tamtéž* 30, fasc. 2, 1990, s. 41–58.

³³ Historii tohoto domu popsal podrobně Teige, Josef: *Základy starého místopisu Pražského (1437–1620), díl II. Praha 1915, s. 874 a n.*

³⁴ O formě erbovního strýcovství srv. blíže Fiala, M.: *Erbovní listiny, s. IX–X.*

³⁵ O grafické zobrazení erbu Dvorského s textem Jiřího Sirotky se pokusil Josef Strnad v jednom ze sešitů ediční řady „*Jílovská minuci*“, a to *Univerzita Karlova a její erbovní rektori. Jílové 1978.*

³⁶ Příslušnou část jeho verze z r. 1549 a 1564 otiskl Klecanda, V.: *Přijímání do rytířského stavu, s. 12.*

však, že striktní dodržování této normy v praxi brzy zdegenerovalo. U Hájka tomu bylo alespoň daleko dříve, následující zápis pochází z r. 1571. Že k tomu došlo tak brzy, lze však pochopit. Hájek byl v té době na vrcholu své kariéry: těšil se přízni Maxmiliána II., na jehož dvoře pracoval, byl ve výtečných vztazích i s druhým nejlivnějším politikem, Vilémem z Rožmberka. Přijímání do rytířského stavu nebylo sice v jejich kompetenci, nelze ale pochybovat o tom, že jejich stanovisko mělo na rozhodování českého sněmu v této otázce značný vliv. I když vezmeme v úvahu, že titul „rytíř“ nebyl tehdy součástí jména (jak to bylo později), je otázkou, proč Hájek svého nového titulu – pokud víme – ani jednou nepoužil, nenajdeme jej na titulních listech jeho spisů ani na jiných dokumentech. Není nám ale také znám ani jeden případ, kdy by jej takto označil někdo z jeho současníků.

„Páni z rytířstva podle svobod stavu svého na sněmu vobecním, kterýž držen byl na Hradě Pražském léta sedmdesátého prvého v pondělí po Svatosti, doktora Tadeáše z Hájku a dědice jeho, kteréž má nebo ještě jmiti bude, podle relací nato z plného sněmu učiněné, poněvadž jest řádné zplození své i také předkův svých i dobré zachování jich i své před U P M D Z dostatečně provedl a pokázal, do stavu svého přijali, i slíbil jest on Tadeáš z Hájku sám za sebe i za své dědice a budoucí, že v téměř stavu rytířském nejinak než jakž na rytířského člověka náleží i také tak, jakž zřízením zemským vyměřeno jest, poctivě a chvalitebně se chovají, i to všecko, což podle téhož stavu rytířského náležeti bude, činiti chce a od téhož stavu on ani d. j. na potomní a věčné časy nikda neodstupovati ani zase k stavu městskému navracovati se nechce a nemá. Relatorové etc.“³⁷

K danému textu nejprve několik drobných poznámek. Den po Svatosti připadl v roce 1571 na 30. dubna. V textu se vyskytují dvě zkratky: první znamená zřejmě před „úředníky pražskými menších desk zemských“, druhá „dědicové jeho“. Zápis v registru byl zkrácen, takže se nedozvídáme, kdo byli v tomto jedním relatory.

Prvá Hájkova biografie, kterou napsal Fr. M. Pelcl, prvé dvě nobilitace z r. 1552 a 1554 nezná, zato se zmiňuje o jeho povýšení do rytířského stavu.³⁸ Měl je provést český sněm, který se sešel v r. 1571 v Praze, navíc jej měl jmenovat protomedikem českého království. Tato biografie je sice nejstarší, vznikla

³⁷ NA, DZV 17, G 30.

³⁸ „Die böhmischen Stände beschlossen endlich die grossen Verdienste unsers Hageks, die er sowohl um die Gelehrsamkeit als um das Vaterland hatte, auf eine vorzügliche Art zu belohnen. Er stammte zwar von einem Geschlechte ab, so Wappen und Predikat führte, welches doch noch zum Burgerstaude (sic) gehörte. Es wurde also in dem allgemeinen Landtage, der im Jahr 1571 auf dem Prager Schlosse gehalten wurde, von den Ständen selbst, die nur auf wesentliche Verdienste zu selten pfliegten, in den Ritterstand erhoben und aufgenommen, und zu gleicher Zeit von denselben zum Protomedicus des Königreichs mit einem namhaften jährlichen Gehalte ernannt“; Pelzel, Franz Martin: Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, III. Theil, Prag 1777, s. 40.

nicméně až 177 let po Hájkově smrti a nelze ji proto považovat za zcela autentickou. Zprávu o povýšení do rytířského stavu, kterou přináší Pelcl, objev zápisu v registru majestátů potvrzuje, informace o protomedikovi je však mylná. Taková funkce v této době u nás ještě neexistovala, podle našich znalostí byla Hájkovi svěřena až v roce 1595. Proti Pelclově výkladu se postavil už v roce 1887 A. Rybička³⁹ a podtrhoval, že udělování erbu a predikátu bylo výhradním právem panovníka. Zřejmě nevěděl o aktu, k němuž došlo již v roce 1554. Jinou komplikací je následující okolnost: nepaginovaný úvod Hájkova českého překladu Mattioliho herbáře – vyšel v roce 1562 – je vyzdoben erby šlechticů, kteří přispěli na vydání tohoto díla. Ty následují po privilegiu polského krále. Je to nejprve 14 panských erbů (první z nich je erb Viléma Rožmberského) a poté 14 erbů rytířských – mezi nimi tu figuruje na posledním místě i erb Hájkův.⁴⁰ Původně jsme se domnívali, že sem Hájek dal vložit svůj erb jako výraz svého dalšího nobilitačního usilování. Ve čtvrté části této studie však uvidíme, že Rudolf II. ve své confirmaci mluví o tom, že Hájka do rytířského stavu uvedl císař a král Ferdinand I. Tato okolnost není zatím nijak zdokumentována a bude si vyžadovat dalšího studia. Na závěr tohoto odstavce ještě drobnost: ve vydaných protokolech českého sněmu 1571 není o Hájkově přijetí za rytíře ani zmínky. Shrňme všechny tyto okolnosti: zápis v registrech majestátů je tedy zatím určující, rytířem se stal Hájek v roce 1571. Těžko pochopitelná je ale, jak řečeno už výše, skutečnost, že Hájek se sám nikde jako rytíř nepodepsal – tehdy, ani později.

4

Po více než dvou desetiletích, dne 22. listopadu 1595, dává císař Rudolf II. souhlas s dalším stupněm Hájkovy nobilitace. Za tuto dlouhou dobu došlo v Hájkově životě k mnoha událostem: alespoň o jedné z nich – o té nejdůležitější – se zde musíme zmínit. V roce 1569 nastupuje Hájek do Vídně, kde se stává lékařem dvorského služebnictva – nikoli však osobním lékařem císaře Maxmiliána II., jak chybně uvádí Pelcl⁴¹ a po něm celá další hájkovská literatura. Koncem roku 1576 však císař umírá. Bezprostředně po jeho smrti – s nástupem Rudolfa II. – nastávají na dvoře dalekosáhlé změny: počet dvořanů se

³⁹ „Že by byli stavové čeští tehdež Hájka povýšili do stavu rytířského, jakož se zde onde píše, jest omylné, ježto majestáty na povýšení do stavu vladyckého nebo panského vycházely pouze z kanceláře královské a stavové pak na základě takového povýšení aneb přimlouvání se královského přijímali pouze osobu majestátem takovým nadanou do obce a spolku svého panského nebo vladyckého“; Rybička, Antonín: Tadeáš Hájek, jinak Nemicus, z Hájku. Časopis Musea království českého 61, 1887, s. 178, pozn. 5.

⁴⁰ Jako zajímavost tu uvedeme, že štít erbu na tomto vyobrazení nemá „sedm štrýchů“, jak o tom mluví jeho popis uvedený v druhé části tohoto příspěvku, ale pouze šest.

⁴¹ Pelzel, F. M.: Abbilungen, s. 40.

dramaticky snižuje,⁴² čistka probíhá i na nejvyšších místech, z nichž odchází řada Maxmiliánových osvědčených spolupracovníků, bojuje se bezohledně o uvolněná místa. V této atmosféře je nucen pod záminkou, že není katolíkem, opustit dvůr i Hájek, nic mu nepomohl ani jeho vřelý vztah k otci nastupujícího císaře. Dodnes nejsou známy okolnosti jeho odchodu ze dvora, především pak není jasné, zda se na něm angažoval osobně sám Rudolf či si na něm chtěli získat ostruhu nově nastupující arivisté.⁴³ Hájek ovšem nebyl postižen sám, spolu s ním musely opustit císařský dvůr i další intelektuální špičky, především Clusius⁴⁴ a Crato.⁴⁵ Nemáme bohužel dostatek materiálu, který by nám osvětlil, jak se chladně vztahy mezi Hájkem a dvorem či přímo císařem v následujících letech vyvíjely, znovu vylepšovaly, a jak se stalo, že se z Hájka vypořezaného z císařského dvora postupně opět stala *persona grata*. Jedním z mála momentů, které nám o této věci něco napovídají, je Hájkova korespondence s Tychonem Brahe.⁴⁶ Ten Hájka v listu z 25. srpna 1585 požádal, aby mu opatřil císařské tiskařské privilegium, a to nejen na vydání připravovaného spisu, ale všeobecné privilegium, jež by platilo na 10 let i pro další tisky.⁴⁷ Získat je nebylo asi snadné: bylo totiž obvyklé, že žadatel, který se o ně ucházel, musel do císařské kanceláře předložit rukopis hotového díla. To se v tomto případě samozřejmě nestalo. Hájkovi se to přesto podařilo a tak mu v dopise z 5. května 1586 mohl hrdě sdělit, že má „*privilegium, quale alius habet nemo*“, jaké

⁴² Na Rudolfův dvůr přešlo z Maxmiliánova přímo jen 324 lidí – to nebyla ani celá polovina – a počet nejrůznějších služebníků celkově klesl na 551 osob, srv. Hausenblasová, Jaroslava: Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition der Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612. Prag 2002, s. 107 n.

⁴³ Tehdejší situaci na císařském dvoře vylíčil přesvědčivě např. Janáček, Josef: Rudolf II. a jeho doba. Praha – Litomyšl 2003, s. 167–169.

⁴⁴ Carolus Clusius, Charles d'Écluse (1526–1609), vlámský lékař a jeden z významných botaniků 16. století. V r. 1573 byl pozván Maxmiliánem II. ke dvoru do Vídně, kde se stal prefektem císařských zahrad.

⁴⁵ Johannes Crato (1519–1585), vlastním jménem Krafft von Krafftheim, je dodnes nedocenenou osobností: byl nejen významným humanistou, ale především osobním lékařem tří císařů, Ferdinanda I., Maxmiliána II, i Rudolfa II. Ke konci života vytvořil ve své rodné Vratislavi neformální přírodovědecké sdružení, které předchází podobným italským pokusům o vědecké společnosti, natož i oficiálním institucím 17. století. Korespondenčně byl ve styku s celou učenou Evropou. Ač protestant, měl nejužší vztah k císaři Maxmiliánovi a zdá se, že to byl on, kdo měl rozhodující vliv na jeho nábožensky tolerantní politiku.

⁴⁶ O této korespondenci blíže srv. Smolka, Josef: Tycho Brahe and Thaddaeus Hagecius in their Letters II. Kepler's „Heritage in the Space Age, edd. A. Hadravová, T. Mahoney, P. Hadrava. Prague 2010, s. 114–125.

⁴⁷ „...per amicitiam nostram te rogatum velim, ut a Caesarea Maiestate mihi vel per temetipsum vel per alios, privilegium ratum impetres, ut intra decenium libros in astronomia et relinqua mathematica scientia a me elaboratos typisque propriis in hac mea officina Uraniburgica excusos, ... denuo imprimere vel publicare et dividere ... nequaquam liceat. ... Tuum itaque erit, charissime Thaddae, omnem movere lapidem, ut privilegium hoc a Caesarea Maiestate primo quoque tempore obtineam.“ Tycho Brahe. Opera omnia, ed. I. L. E. Dreyer, tom. VII. Hauniae 1924, s. 96.

nikdo jiný nemá.⁴⁸ Tento moment je neobyčejně zajímavý. Naznačuje, že v roce 1585 se již Hájek těšil asi plné důvěře dvora, protože byl pro Braha schopen zařizovat velmi nadstandardní záležitosti. Brahe to zřejmě věděl, takže napsal, aby Hájek pohnul balvanem – a neobracel se proto přímo na císařskou kancelář, ale na svého přítele. Stejně tak je asi neobvyklé, že privilegium neexpedovala sama kancelář, ale ponechávala to na Hájkovi. Takže se zdá, že se Hájkovo postavení u dvora proti předchozímu stavu dokonce svým způsobem upevnilo.

Ať tak či onak, je patrné, že vztahy s císařem i jeho okolím se vylepšily natolik, že se Hájek odhodlal podat si po více než 20 letech další nobilitační žádost. Ta se sice nezachovala, podařilo se nám však najít její vyřízení, císařovo *Confirmatio*, nové nobilitační rozhodnutí. Po předchozí kolizi se dvorem je tento dokument velmi významný, a to nejen z hlediska vlastní nobilitace – moderně bychom řekli, že to je vlastně určitá rehabilitace Hájkovy osoby – ale i proto, že obsahuje některé dosud neznámé údaje biografické. Proto jej v dalším uveřejňujeme v našem českém překladu latinského originálu.⁴⁹

„Konfirmace císařského a královského majestátu Tadeáši Hájkovi s predikátem z Hájku, jeho nobilitace a vložení erbu matky do jeho dosavadního znaku, Praha 22. listopadu 1595.

My, Rudolf Druhý z Boží milosti volený římský císař, po všechny časy rozmnožitel říše, král německý, uherský, český, dalmatský, chorvatský a slavonský, arcivévoda rakouský, vévoda burgundský, brabantský, štyrský, korutanský, kraňský, markrabě moravský, vévoda lucemburský, vévoda horno- a dolnoslezský, württemberský a tecký, kníže švábský, hrabě habsburský, tyrolský, pfirský, kyburský a /481v/ gorický, lantkrabě alsaský, markrabě burgavský, horno- a dolnolužický, pán Vindické marky, Pordenone a Salins atd. atd., váženému, ctihodnému, věrnému a našemu milému Tadeáši Hájkovi z Hájku naši císařskou milost a vše dobré.

Protože víme, že císařský majestát musí usilovat o slávu nejlepšího a nejvyššího Boha a poté i ctností, které osvětlují lidi jako zářivé paprsky božského světla a jimi se snaží nastolit na zemi a umístit na její vrchol čest a vznešenost a tyto věci co nejvíce pěstovati a povznášeti, neboť jsme pochopili, že leží v oblasti cti, jsme vedeni s naší strany zvyklostmi a vzory našich předků, císařů římské říše, českých a uherských králů a rakouských arciknížat, jako lidé s neporušeným životem,

⁴⁸ Tamtéž, s. 103. V této souvislosti je možná zajímavé uvést, že za vystavení privilegia musel Hájek zaplatit v císařské kanceláři taxu 12 1/2 florenu. Ta byla hodně vysoká, připomeňme, že to byla téměř polovina odměny, kterou dostával předtím měsíčně jako dvorní lékař.

⁴⁹ NA, Sal, kn. 12, fol. 481r – 489v. Více než před sto lety publikoval tento dokument ve zkrácené a ne zcela přesně přeložené německé verzi Bauer, Alexander: *Die Adelsdocumente österreichischer Alchemisten und die Abbildungen einiger Medaillen alchemistischer Ursprungs*, Heft 3. Wien 1893, s. 87–89 (Monographien des Museums für Geschichte der österreichischen Arbeit). Vedle fondu Salbuchy, z něhož jsme překládali, je text této konfirmace uložen v Národním archivu ještě na jiném místě, a to ve fondu Česká dvorská kancelář, kart. 437. Jde o koncept, v němž došlo jen k minimálním úpravám, velmi podstatně byla však rozšířena Rudolfova titulatura.

čestnými mravy, /482r/ svědomitostí, vzděláním a dalšími vynikajícími ctnostmi ducha i genia, naplnění dobrou vírou a snahou zasloužit se o veřejné záležitosti, o svatou říši římskou, české království i náš slovutný rakouský dům, usilujeme o dosažení vrcholu ctnosti, jímž se podle jejich příkladu, kde očekávanou odměnou je ctnost, podněcují ke vzdělávání i ostatní, a snažíme se vším úsilím a pílí získat skvostné jméno pravého šlechtictví. A tak jsme se zvláště rozhodli a slíbili si jít v chvályhodných stopách našich božských předků, římských císařů a českých králů, a ty, které se Bůh jako nejmoudřejší tvůrce rozhodl ozdobit svými dary, dávat jako božský příklad ostatním, vyznamenávat je přízní, uctívat naším svědectvím, /482v/ schvalovat, potvrzovat a předkládat ostatním, aby jim vzdávali čest, a tak, jak jedni předstihují ctností druhé, tak i těm, kteří osvědčí vynikající snahu, nepochybnou rychlost i čestnou schopnost se o nás zasloužit, prokazovat naši císařskou a královskou přízeň a milost.

Poté, co jsme se dozvěděli z naprosto spolehlivých a autentických svědectví důvěryhodných mužů, že pocházíš z vysoce ctihodné a v žádném případě z neznámé rodiny a že Tvoji starší a předkové bydleli v hlavním městě našeho českého království v Praze dlouhou řadu let nikoli jako bezprávní obyvatelé, ale jako skutečně zde zrození občané a měšťané, a že vždy prokazovali věrné služby a stáli nejen při zemřelém králi Vladislavovi, ale i při dalších vznešených českých kráľích, našich předcích blahé paměti, /483r/ a dále že jsi mnoho let věrně sloužil našemu zemřelému předkovi císaři Ferdinandovi blahé paměti a potom celých deset let našemu milovanému otci a pánovi, císaři Maxmiliánovi v lékařském umění ctihodnými způsoby až do jeho blaženého skonu, a že jsi oběma byl nad jiné milý a drahý, což jsme dostatečně vnímali a seznali, a konečně že jsi ve všem poctivém jednání prokazoval celému našemu rakouskému domu stálou věrnost a vděčnou poslušnost, takže už kdysi tě náš výše zmíněný, milovaný zemřelý předek král Ferdinand uznal pro tvé vynikající vlastnosti tvého ducha i genia i pro tvé ctnosti za hodna pozvednout a povýšit tě do šlechty a rytířského stavu, ozdobit a uctít tě úplným šlechtictvím, /483v/ takže jsi byl už odedávna zapsán do tohoto rytířského stavu našeho českého království.

Nyní pohlížíme nejen na tvé vynikající úsilí o ctnost, na tvůj výtečný talent a znalosti jakož i na tvoji mimořádnou oddanost našemu císařskému a královskému majestátu a zejména i našemu rakouskému domu, což vidíme dostatečně už z toho, že jsi určil do našich služeb už kdysi tři své syny, nyní již zemřelého Jana i ještě živé Šimona a Václava, kteří nám s chutí a věrně sloužili k naší nejvyšší libosti a slouží ještě i nyní. To nás vede po zásluze k tomu, aby tebe i tvé dědice obdařila naše císařská a královská milost štědrostí, jíž postaví jak pro tebe, tak i pro tvé potomky navěky trvající pomník naší laskavé /484r/ přízně a náklonnosti a povzbudí je v úsilí po ctnosti, slávě a krásných činech.

Proto z naší urozené a obvyklé císařské a královské milosti, svobodně i laskavě, po vlastní úvaze i na uvážlivou radu vysoce postavených mužů, našich věrných

a milovaných rádců, podle naší dobré znalosti, z naší plné a autoritativní císařské moci odevzdáváme, potvrzujeme a ratifikujeme jako pravé vše, co tobě i tvým legitimním dědicům propůjčil náš zesnulý milovaný předek Ferdinand. Dále tvrdíš, že už dříve vymřel s tvou matkou rod vycházející z matčiny krve, v obou pohlavích, a s ním jeho znaky na zbraních, a oddané prosíš a zapřísaháš, /484v/ aby byla zachována památka na matčin původ a její znak, totiž paroh jelena sedmearáka protknutý šípem, a abys jej mohl do svého laskavě a vznešeně vložit, věnovat a vložením rozšířit.

My, kteří tě zdobíme, rozšiřujeme, povyšujeme a potvrzujeme z našeho císařského rozhodnutí laskavě tvou žádost, stvrzujeme tvé šlechtictví nejen v této rozsáhlé podobě, ale i tímto naším novým císařským diplomem stanovujeme a výslovně si přejeme, abyste ty i tvé děti obou pohlaví, které z tebe pocházejí nebo pojdou, i jejich potomci až do nekonečna byli po celé svaté říši římské, ve všech královstvích, našich provinciích, /485r/ dědičných zemích i kdekoli jinde, byli uznáváni, drženi a respektováni jako praví šlechtici či urození lidé, pocházející ze šlechtického rodu, domu a příbuzenstva, před soudem i mimo něj, ve věcech duchovních i časových, církevních i světských, krátce ve všech záležitostech, které by zde měly být výslovně zmíněny, v těch i oněch jednáních, privilegiích, vyznamenáních a výsadách, také ve všech lenních beneficiích, které se ve všech provinciích udělují klášterům a panstvím, i ve všech ostatních právech, vyznamenáních, imunitách, výsadách a prerogativách, stejně tak ve věcných jako osobních, žádné nevyjímaje, abyste mohli a dovedli těchto šlechtických výsad užívat, těšit se z nich a radovat, jako naši ostatní a /485v/ skuteční šlechtici svaté říše římské, užívali, těšili a radovali se jako narození ze šlechtického příbuzenstva se čtyřmi předky s otcovy i matčiny strany a nikdo by proti tomu podle zvyku, ani podle práva nemohl namítat.

A aby naše císařská milost vůči tobě i tvým právoplatným dědicům i celému tvému potomstvu byla ještě zřetelnější, souhlasili jsme s tvou žádostí, aby tvůj starý erb byl rozšířen a polepšen včleněním erbu tvé matky; z téže císařské a královské moci a autority na radu knížat, hrabat, baronů, šlechticů, radů a věrných svaté římské říši si přejeme, aby tebe, Tadeáše, jehož osoba je nám milá a drahá, každý nazýval, psal a tituloval podle způsobu skutečných šlechticů se znalostí rodu jako „z Haycku“ nebo „z Hájku“ /486r/. To vážně a přísně nařizujeme a žádáme, a to ti tímto zároveň schvalujeme a potvrzujeme; navíc jako důkaz mimořádné milosti naší i našeho vznešeného rakouského domu povolujeme tobě i tvým oprávněným potomkům používat červeného vosku.

Dále nechť zůstane jako věčné svědectví onoho šlechtictví, které jsme potvrdili, milostivě znovu udělili a které zdobíme ještě větší poctou tobě, Tadeášovi z Hájku, tvým dětem, dědicům i celému potomstvu níže popsany erb, který ti přinášíme a udělujeme. Totiž podélně rozdělený štít, jehož pravá část je rozdělena na dvě části, horní a dolní, horní pole či plocha má černou barvu, v něm je zlatá

koruna /486v/ a nad ní umístěna velká, rovněž zlatá hvězda. Dolní část, pole či plocha žluté nebo zlaté barvy, je vyvedena jako pruhovaná, v níž z pravé části vedou šikmo doleva dolů tři černé pruhy či tři segmenty. Celá levá část štítu je v modré či lazurové barvě, v ní paroží jelena se sedmi rohy v jakési přírodní barvě, šije sklánějící se doprava, uprostřed tohoto paroží našikmo protknutá šípem, takže s ním tvoří podobu řeckého písmene „chí“ či tak zvaného Ondřejova kříže.⁵⁰ Nad štítem je umístěna helmice s mřížkováným otvorem ozdobená zlatou korunou, odkud vycházejí /487r/ dva zatočené býčí rohy, oba rozdělené na stejné polovice se střídavou černou a zlatou barvou. Z konce obou rohů vychází po třech pavích perech, uprostřed oněch rohů nad korunou září zlatá hvězda. S vrcholu helmice splývají přikryvadla či fafrnochy, ... /faciae seu teniae/, z pravé strany zlaté a černé, z levé bílé a nebeské či lazurové barvy. A to vše vyjádřeno a zpracováno umělecky rukou malíře je přesněji vidět uprostřed tohoto diplomu.

Takže tento erb jsme na věčnou památku tvých ctností milostivě znovu tobě a tvým dědicům dali, schválili, věnovali a rozšířili a teď dáváme, schvaluje, věnujeme a rozšiřujeme a /487v/ s naší císařskou a královskou autoritou si výslovně přejeme a rozhodujeme, abyste ty, Hájku, tvé děti, dědici a oprávnění potomci šlechtický erb naší císařskou milostí předepsaný, přisvojený, věnovaný a vyobrazený na paměť a svědectví vašeho šlechtictví nosili na věčné budoucí časy doma i ve válce, na všech místech i zemích, při všech jednotlivých a vznešených akcích, setkáních, výpravách a při všech ostatních šlechtických záležitostech, vojenských i při střetu zbraní, ať už vážném nebo zábavném, při hrách a turnajích s kopím, při rytířském i pěším zápolení, bojích nablízko i nadálku, abyste jej užívali, těšili se z něj a radovali, abyste jej podle vašeho soudu a libosti dávali vytesat, připevnit, vymalovat či vyšíť na štíty, korouhve, praporce, stany, náhrobky, památníky, zdi, vrata, okna, ozdobné stropy, tapety, podušky, prsteny, pečeti, klenoty i /488r/ na jakékoli věci a nikdo nesmí těmto zvyklostem, ustanovením a privilegiím odporovat ani jim jakkoli zbraňovat, teď ani v budoucnu, a nesmí proti těmto šlechtickým výtvorům a proti našemu privilegiu nic dělat, čemuž všemu tímto dopisem otevřeně bráníme a přejeme si, aby bylo zabráněno.

Tak nařizujeme a rozhodně poručíme všem i jednotlivým knížatům svaté říše římské i našim církevním a světským kurfiřtům, arcibiskupům, biskupům, palatinům, knížatům, zemským hrabatům i markrabatům, hrabatům, baronům, prefektům, provinciálům, našim radům /488v/ a především knížatům českého království a moravských, slezských a lužických provincií a konečně všem našim věrným milovaným lidem ustanoveným v ostatních dědičných zemích, ať už v jakémkoli stavu, stupni, pořádku, podmínkách a bohatství, ať vyčnívají nebo září hodnostmi a vysokým postavením, aby jmenovaného Tadeáše Hájka z Hájku, již

⁵⁰ Ondřejův či ondřejský kříž je kříž opírající se o dvě ramena. Tím se podobá řeckému písmenu „ch“, které se píše jako X ze slova Christos. Na kříži tohoto typu byl podle legendy ukřižován sv. Ondřej. Zřídka se dnes užívá jako náboženský, častěji jako heraldický symbol.

dávno zapsaného do rytířského stavu a tímto stavem uznaného za šlechtice, nyní vskutku schváleného naším císařským a královským majestátem, tím více uznávali a aby mu od této hodiny do budoucího věčného času umožnili využívat a těšit se v klidu a pokoji ze všech výše zapsaných i jednotlivých výjimek, svobod, výsad, úlev, povolení, prospěchu a dobrodiní /489r/ a aby se snažili zachovat v nich jeho samotného i jeho děti a snažili se všemi způsoby činit a dělat to i v jiných věcech, jak se to náleží.

Kdyby se někdo odvážil tento náš nejvznešenější císařský a královský diplom zpochybňovat, pohrdat jím, zlehčovat jej, urážet nebo se mu jakýmkoli způsobem ironickými, necitlivými či kousavými výroky vysmívat nebo se proti němu nerozvážně stavět, pozná, že upadl tímto samým faktem do naší nejtěžší císařské a královské nevole a vyměříme mu trest padesáti hřiven čistého zlata⁵¹ tolikrát, kolikrát se neodvolatelně provinil, z čehož polovina bude přisouzena a vyplacena naší královské pokladně, druhá křivdou skutečně postiženým. Jako nejpevnější a nejzřetelnější svědectví této věci /489v/ jsme opatřili přítomný list vlastnoručním podpisem a přivěšením naší velké císařské pečeti, Dáno na našem hradě v Praze 22. listopadu roku 1595.⁶²

Součástí textu je i barevně provedený Hájkův polepšený znak umístěný uprostřed s. 486v. Otiskujeme jej ve formě, kterou přináší specializovaná studie⁵² – za souhlas k tomuto použití patří náš dík její spoluautorce.

Poznámky ke třem předcházejícím nobilitačním dokumentům jsme zahajovali určením jejich datace – ta byla vždy vztažena k některému z předcházejících církevních svátků, zde je tomu jinak. Zavedení gregoriánského kalendáře (1582) přineslo i modernější formu zápisu. Zde se úvodem zastavíme u formy přepisu Hájkova jména. Ta zní tentokrát v originálním latinském textu „*Haiecius*“ a „*von Hajec*“. Tak je tomu v záhlaví, ale stejně tak i dále v celém dokumentu. V průběhu celého života se Hájkovo české jméno přepisovalo různě, tato forma se však dosud nikdy nevyskytla.

V košatém, až mnohomluvném textu nás zaujalo na prvním místě zdůraznění starobylého původu Hájkových předků, jejich staroměstské příslušnosti a věrnosti králi Vladislavovi. To je dosud neznámý moment. Jde zřejmě o Vladislava Jagellonského (1456–1516). Byl-li Hájkův předek v jeho službách, musel to být jeho děd, jeho identitu ale bohužel neznáme. Dejme tuto informaci ale do vztahu s jinou zprávou, s tím, že Hájkova babička, vdova Dorota Vítová, koupila 7. září 1504 pro sebe a pro svého syna Šimona dům U zelených hájků,⁵³ a máme

⁵¹ Podobnou sankci jsme našli i v nobilitačním textu Jakuba Horčického, zde však byla jen poloviční, srv. Národní archiv, Sal 12 b, fol. 934r. Tento celý text je otištěn ve studii Smolka, Josef – Purš, Ivo: Jakub Horčický (Sinapius) und seine Nobilitation. *Studia Rudolphina* 15, 2014, s. 110–111.

⁵² Srv. Sedláčková, Helena – Malinovský, Anton F.: Vyobrazení erbů v archivním fondu Salbuchy. *Paginae historiae* 16, 2008, obrazová příloha.

⁵³ Srv. Teige, J.: Základy starého místopisu, s. 874, odst. 7.

prostor pro vytváření určitých hypotéz. Děd Tadeáše Hájka mohl tedy mít příjmení Vít. Byl ve službách Vladislava II. a zřejmě brzy zemřel. Tuto perspektivu nabízela mladým mužům zejména vojenská služba. Od nástupu na český trůn (1471) vedl mladý král osm let válku proti Matyáši Korvínovi, ale ani potom nebyla situace jednoduchá, navíc stále hrozilo turecké nebezpečí – Vladislav potřeboval silné vojsko. Kdyby byl Vít u vojska, byl by možná důstojníkem, naznačují to dvě okolnosti: věděla o něm císařská kancelář, což by asi nenastalo, kdyby byl kmánem, a zadruhé, zanechal po sobě asi určité jmění, za ně možná pořídila Dorota zmíněný dům. O tom, že byla dobře situovaná, svědčí i skutečnost, že syna Šimona (1485–1551) mohla nechat studovat na univerzitě. To vše je ovšem jen velmi hypotetická konstrukce vyvolaná novým poznatkem, že Tadeášův předek byl ve Vladislavových službách – bude samozřejmě potřebovat ověření dalším studiem.⁵⁴

Další moment, který nás zaujal, je Rudolfovo konstatování, že Hájek „*mnoho let věrně sloužil našemu zemřelému předkovi císaři Ferdinandovi*“. Co je tím míněno, je nejasné. Sotva mohlo jít o služby medicínské: Hájek skládal svůj doktorát až v r. 1560 a žil poté prokazatelně v Praze, Ferdinand zemřel 25. července 1564 a žil předtím ve Vídni – neměli šanci se setkat, navíc by to ani nemohlo být „mnoho let“. Mohlo by se zdát, že toto místo bude možné vyřídit tím, že je připsíme na vrub nadnesené rétoriky a celkové snahy Hájka „odškodnit“ za rok 1576.

Ale text našeho dokumentu naléhá dále: „*král Ferdinand uznal pro tvé vynikající vlastnosti tvého ducha i genia i pro tvé ctnosti za hodna pozvednout a povýšit tě do šlechty a rytířského stavu*“. A to už je závažné – nemáme k této věci bohužel další materiál, zdá se však, že Ferdinand povýšil Hájka do rytířského stavu sám, i když tato záležitost patřila do kompetence českému sněmu. Nevíme, kdy se tak přesně stalo, ani co bylo Ferdinandovi podnětem k tak neobvyklému aktu. Mohla to být však mj. forma poděkování za český překlad Mattioliho herbáře (ten byl ovšem dedikován jeho synovi, tehdy už králi Maxmiliánovi). Zájem o jeho vydání v roce 1562 jej povýšil na skutečně celospolečenskou záležitost, vedle veřejné sbírky se na vydání odborného díla podíleli poprvé – a dlouho platilo, že i naposled – české stavy. V našich dějinách to bylo poprvé, kdy věda vystoupila sama ze sebe a oslovila širší vrstvy. Je-li náš předpoklad správný, je velmi pravděpodobné, že přímluvцем u císaře a krále byl v této věci i jeho syn, místopředseda arcivévoda Ferdinand Tyrolský, jehož byl Mattioli osobním lékařem.

Zmínili jsme se již ve třetí části této studie o tom, že Hájek zařadil svůj erb mezi rytíře, kteří přispěli na vydání překladu Mattioliho herbáře. Z hlediska

⁵⁴ Není vyloučeno, že informace o Hájkově dědovi byly uvedeny v jeho žádosti o polepšení erbů, podstatné však je, že se císař a jeho kancelář s nimi ztotožnili a vložili je do konfirmace.

dosavadních znalostí jsme to považovali za podivné. O čtvrt století pozdější dokument však ukazuje, že jisté právo na to Hájek měl a my můžeme pochopit, že rozhodnutí císaře a krále Maxmiliána II. pro něj bylo dostatečně autoritativní, než aby se musel utápět v úvahách o právní kompetenci stavů.

Další místo, u něhož se chceme zastavit, je vyzvednutí Hájkovy oddanosti habsburskému domu, o níž svědčí mj. i to, že Hájek „*určil do našich služeb už kdysi tři své syny, nyní již zemřelého Jana i ještě živé Šimona a Václava, kteří nám s chutí a věrně sloužili k naší nejvyšší libosti a slouží ještě i nyní.*“ I to představuje částečné rozšíření našich znalostí.

Centrálním bodem tohoto dokumentu je Rudolfův souhlas, aby Hájkův „*starý erb byl rozšířen a polepšen včleněním erbu tvé matky*“, na němž byl vyobrazen paroh jelena sedmeráka protknutý šípem. O osobě Hájkovy matky víme poměrně málo. Z registru svatební smlouvy z 13. srpna 1519 se dozvídáme, že se jmenovala Kateřina a za svobodna byla Kaňhová.⁵⁵ Je to kuriózní, ale náš dokument, Rudolfova konfirmace, ji bohužel blíže neidentifikuje. Jediné, co nám sděluje, je to, že v osobě Tadeášovy matky vymřel celý její rod.⁵⁶ To nám bohužel mnoho nepomohlo. Nepodařilo se nám o ní zjistit více ani z jejího erbu, symbol parožní sedmeráka protknuté šípem naše heraldika zatím nezná.

Z rozsáhlého dokumentu Rudolfovy konfirmace jsme se mohli dotknout jen několika hlavních bodů. Je to ale natolik významný dokument, že si zaslouží, aby byl detailně analyzován i v dalším bádání.

* * *

Heraldika a genealogie nám není úplně nejbližší, proto jsme se při zpracovávání této studie, museli obracet na některé specialisty. Byli to především Stanislav Kasík, Jan Oulík, Pavel Pokorný, Helena a Pavel Sedláčkovi a Martin

⁵⁵ Tento regist otiskl Teige, J.: Základy starého místopisu, s. 874, odst. 8. Otcem Kateřiny byl Mikuláš Kaňha, o němž se uvádí, že byl od září 1514 a znovu od 18. června 1515 staroměstským purkmistrem, srv. Tomek, Wácslaw Wladiwoj: Dějepis města Prahy. Praha 1893, s. 291. Určitý problém přitom ale představuje skutečnost, že Kateřina byla zřejmě nositelkou erbu, Tomek však u jejího otce, od něž jej nepochybně zdědila, žádný nobilitační predikát neuvádí. A tak není jisté, kdy byl Kaňhovi udělen. Kaňhu nezmiňuje ani klasická práce Doerrova (srv. pozn. č. 18), což by mohlo naznačovat, že jeho nobilitace proběhla před r. 1541. Vzhledem k době, kdy svou purkmistrovskou funkci vykonával, je to velmi pravděpodobné. V naději, že by Teigem citovaná svatební smlouva mohla obsahovat další neznámé údaje, jsme se ji pokoušeli v Archivu hl. m. Prahy dohledat. Od jeho dob však došlo k přečíslování spisových signatur a tak se nám to ani za pomoci odborných pracovníků tohoto archivu nepodařilo.

⁵⁶ Znamená to, že Jan Kaňha z Veleslavína (1550–1590), básník a novoměstský písař, s nímž se setkáváme v příští generaci, není jejich přímým potomkem.

Slaboch. Nezištně nám poskytli mnoho konzultací a řadu konkrétních rad a doporučení, za něž jim patří náš přátelský dík. Stejně tak děkujeme vedení Národního archivu za souhlas s otištěním ukázek z jeho fondů.

The ennoblement of Tadeáš Hájek

The renowned biologist of the 16th century in Bohemia, astronomer, botanist and physician Tadeáš Hájek (1526–1600) underwent an ennoblement process for four times in his life. He received his first coat of arms and a nobiliary particle “of Vladoř” in his young years, he was 26 then and still studying. The title apparently did not satisfy him, he never used it and two years later submitted a new ennoblement petition, and, together with professor Curie, he obtained a new coat of arms and a new particle “of Hájek” according to the house in the Old Town of Prague where he was born. This one he used till his death.

His way to knighthood was, however, rather complicated; he was granted the knight title most likely by Emperor and King Ferdinand I to appreciate his merit on publishing the Czech version of the Mattioli herbarium (1562). The Bohemian estates confirmed it first in 1571. In the following years Hájek, favoured by Bohemian elites so far, experienced a failure of his life – he was removed from the office of the court staff physician as Emperor Rudolph II ascended the throne (1576). It is not clear who initiated this change, whether the emperor himself or his new counsellors. In the course of few years Hájek managed to settle down his relation to the emperor, which resulted in Rudolph’s confirmation of Hájek’s knighthood in 1595 that also extended its legal force to all Habsburg lands and augmented his present coat of arms with insertion of the one of his mother.

Nobilitierung von Tadeáš Hájek

Der bedeutendste böhmische Naturforscher des 16. Jahrhunderts, Astronom, Botaniker und Arzt, Thaddaeus Hagecius von Hayek (1526–1600), wurde zu seinen Lebzeiten viermal nobilitiert. Seinen ersten Wappen und das Prädikat „z Vladoře“ erwarb er als junger Mann, er war nur 26 Jahre alt und hatte sein Universitätsstudium noch nicht abgeschlossen. Der Titel reichte ihm aber nicht, er nutzte ihn nie und stellte zwei Jahre später einen neuen Antrag. Zusammen mit seinem Professor Curie erwarb er einen neuen Wappen und auch das neue Prädikat „z Hájku“ (von Hayek) nach seinem Geburtshaus in der Prager Altstadt. Diesen Titel nutzte er bis zu seinem Tod.

Hayeks Weg zu dem Ritterstand war kompliziert: Kaiser und König Ferdinand I. erhob ihn wahrscheinlich, um seinen Verdienst an der Herausgabe der tschechischsprachigen Version von Mattiolis Herbarium (1562) zu schätzen. Die böhmischen Stände bestätigten ihn allerdings erst 1571 im Ritterstand. In den

darauflfolgenden Jahren erlitt der durch böhmische Eliten bisher favorisierte Hayek einen Lebensmiserfolg – beim Thronantritt Rudolfs II. (1576) wurde er seines Postens als Arzt der Hofdienerschaft enthoben. Es ist nicht klar, wer sich an der Entlassung „verdient“ machte, ob der Kaiser selbst oder seine neuen Mitarbeiter. Innerhalb einiger Jahre gelang es aber Hayek, die Beziehungen mit dem Kaiser wieder zu verbessern. Eines der Ergebnisse war Rudolfs Konfirmation von 1595, die Hayeks Ritterstand bestätigte, seine Gültigkeit für den ganzen Habsburger Reich erweiterte und eine Wappenbesserung durch die Eingliederung des Wappens seiner Mutter durchführte.